

תוצאות חיים

שיעור מפי מרן הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א - פוסק עדת תימן

י"ל ע"י התאחדות בני הישיבות ובסיוע מוסדות יד מהרי"ץ

גליון 113
פרשת שלח לך
ה'תשפ"ב ב'של"ג

נושא השיעור: א. מדוע עומדים באמירת זיכרון - מדוע לא עומדים באמירת פיוט יגדל - כיצד יכול האדם לזקן את חסרונו סונתו בתפילות לאור שהתפלל. ב. מה המפרשים האם נחום איש גם זונקרא על שם מקומו או על מעשה שהיה - ביאור נפלא בדברי מדרש הגדול - איך ללמד 'פשט' במהרה"א. ג. האם יתכן שהמבט במשנה תורה סמך על פירושו בפיוש המשנה - מדוע דמבט לא מנה את י"ג עיקרי הדת במשנה תורה - דחיית פיושו של בעל הברכת אברהם. ד. ביאורים נפלאים מדוע לעם ישראל הקב"ה מצרף מחשבה טובה למעשה ולאמת העולם לא - האם זכרון שהקב"ה פסל לעדות - מדוע צריך רחמי שמים קודם שיחטא האדם - האם ביהודי רשע הקב"ה מצרף מחשבתו הרעה למעשה.

נאמר עוד פרפרת אחת קטנה.

א

שני הערות נפלאות בעניין אמירת "ויכולו" ופיוט "יגדל"

בשם רחמן.

כולם מכירים את נחום איש גם זו, ולמה נקרא שמו איש גם זו, מבואר בנמ' בתענית (דף קא.) ובסנהדרין (דף קח:) מפני שכל דבר שהיה קורה לו היה אמר גם זו לטובה, וז"ל הגמ' בתענית, ואמאי קרו ליה נחום איש גם זו, דכל מילתא דהוה סלקא ליה אמר גם זו לטובה ע"כ.

במדרש הגדול פרשת לך לך מביא את הגמ' הזאת וז"ל, נחום איש גם זו הוא נחום המדי כל דבר שהיה מטי ליה היה אומר גם זו לטובה ע"כ. וזה ומדרש פליאה. ראשית, מניין לו שנחום איש גם זו הוא נחום המדי, ועוד בשביל מה צריך לומר זאת. עוד צריך להבין מהו הלשון "גם" זו לטובה, את מה באים לרבות, והנה במהרה"א בסנהדרין (שם) כתב בזה בזה"ל, גם זו לטובה, רצה לומר גם על המאורע הנראה רע בעיני כל אמר שגם זו לטובה על דרך שאמרו בפרק הפלאת (גדה דף לא.) לעושה נפלאות גדולות לבדו דאין בעל הנס מכיר בניסו משל לפני בני אדם שיצאו לסחורה ישב לו קוץ לא' מהם וכו' וזה שאמר הכא דמלומד בניסים היה. ובערוך ערך גמזו פירש בשם יש מפרשים דנקרא איש גם זו על שם המקום וכו' ע"ש. ולא ידענא מי הכריחו לסתור פירוש התלמוד כאן ותענית פ"ג דו"ק ע"כ. הערוך עצמו הביא פסוק מפורש בדברי הימים (ב' כ"ח, י"ח) שיש מקום כזה.

נמצא שיש שני שיטות, לפי הגמ' נראה שקראו לו גם זו מפני שכל דבר היה אומר גם זו לטובה, ויש מפרשים אומרים שנקרא כן על שם עירו, וכ"כ רבינו הנגאל במסכת תענית וז"ל, אמרו עליו על נחום איש גם זו, שם מקום הוא וכו' והוא האמת ע"כ. וכנראה צריך לומר שלרבינו הנגאל לא היתה הגירסא בנמ' כמו שלפנינו.

עכשיו לפי"ו בא המדרש הגדול ואומר 'נחום איש גם זו הוא נחום המדי' דהיינו אי אפשר לומר שנחום איש גם זו נקרא כך על שם מקומו, מכיון שהוא הרי היה במדי, ועל כרחינו שהוא ע"ש שהיה אומר תמיד גם זו לטובה. הפלא ופלא.

עכשיו נלמד 'פשט' במהרה"א, המהרה"א בתחילה מביא שגם' בא לרבות גם את המאורע הנראה רע, ולאחמ"כ הביא את דברי הערוך, וצריך להבין מה הקשר שבין הדברים. ולפי הגמ' מבואר נפלא, בשלמא לערוך שהוא על שם המקום או"כ המילה 'גם' היא אינה בפני עצמה אלא הכל ביחד 'גמזו', אבל לשיטתי שפירושו גם זו לטובה, צריך להבין מהו 'גם', וע"ז פירש שבא לרבות את המאורע שנראה רע. זה פשט במהרה"א לבין מדוע חיבר את הדברים, ואמנם עוד לאלוה מילין, ויש להרחיב בזה יותר אבל גם זו לטובה מה שאמרנו.

4 שקו"ש בקושיא מדוע הרמב"ם לא מנה את הי"ג עיקרים במשנה תורה

נתחיל בדבר קטן. דברנו בזמנו על הי"ג עיקרי הדת שכתב הרמב"ם בפירוש המשניות, ואמרנו שיש לתמוה ולהתפלאות מדוע הרמב"ם לא מנה את הי"ג העיקרים במשנה תורה, ובפרט שאמרנו שהרי יש תרי"ג מצוות והי"ג עיקרים הם יסוד ושורש לכל המצוות כולם וא"כ יש עניין במספר שלש עשרה, וישנם עוד ראיות לזה, ובעיקר הרמב"ם שהמנין אצלו זה דבר חשוב ובכל דבר מנה את הדברים, כמש"כ בהלכות תפילה שמונה דברים בתפילה לא מעכבים וחמישה מעכבים וכהנה רבות בדבריו. ואמרנו שלכן הרמב"ם דחם להכניס את כל העניינים שכתב בתוך הי"ג עיקרים שהרי יכל הרמב"ם לעשות חמש עשרה עיקרי הדת, ונראה שהרמב"ם הוכרח להכניס הכל בתוך י"ג עיקרים. והתפלאנו בתרתי, ראשית מדוע הרמב"ם לא מנה זאת במשנה תורה, וכי יתכן שהוא שחזר בו, ועוד התפלאנו שאף אחד לא שאל את השאלה הזאת.

ועכשיו בס"ד על החלק השני יש תשובה, מצאתי מישהו שמתייחס לזה והוא בעל הברכת אברהם.

בליל שבת אומרים "ויכולו" בעמידה, וזה הלכה בשו"ע (סימן רס"ח ס"א) ומהרי"ץ בעין חיים (דף קח.) מביא את המקור לזה מהכל בו וז"ל, פותח שליח ציבור יום השישי וכל הקהל אומרים עמו בקול רם, וכולם מעומד, לפי שזה הוא עדות אל הקב"ה ביצירת מעשה בראשית, ועדות מעומד דתיב (דברים י"ט, י"ז) "ועמדו שני האנשים", ודרשינן (שבועות דף ל:.) אלו העדים (כל בו והרד"א) ע"כ.

וצריך הרבה הסבר מה היא העדות שאנחנו מעידים, לכאן זה רק אמונה שאנחנו מאמינים שהקב"ה ברא את העולם, אבל א"א לקראו לזה עדות.

והנה אחר יום השישי מנהיגנו לומר הפיוט "יגדל" ויש לשאול עוד מדוע שם לא עומדים הרי זה שלשה עשר עיקרי הדת. וזה ג"כ אמונה, ומדוע לא עומדים, וכמו ויכול שמעצמנו לא היינו אומרים שזה עדות, אלא כך תקנו מפני שזה עדות, וא"כ צ"ע מאי שנא שבפיוט "יגדל" לא תקנו גם לאומרו בעמידה.

וזה לשון מהרי"ץ בעין חיים (דף ק"י ע"א וע"ב) ואח"כ יאמרו פיוט יגדל, והוא פיוט נחמד, ובה מבואר שלשה עשר עיקרי הדת וכו', על כן אחר שהעדנו בוויכוח בחידוש העולם נהגו לומר פיוט יגדל אלדי'ם בכל שבת. ונכון להיות כל איש שומר אותו בכוונה זו (חמדת ימים דף ג"ן ע"א). ומדבריו אלה למדנו שני דברים, האחד שאין לאומרו אלא לאחר התפילה לסומכו אל ויכולו. שנית, שאין לאומרו רק בשבת מטעם הנוכח לעיל, ודלא כאותם שמהפכים לאומרו קודם ברכו הראשון דערבית, גם אומרים אותו ביום טוב כשחל בחול, ולא יתכן. וכן הוא מנהיגנו. ואני קבלתי מרבותי נ"ע, לפי שידוע שתפילות דחול מתעטפות ועולות בתפילת ליל שבת, כנודע מהמקובלים. ומדאגה מדבר פן חס ושלום אירע מקרה אשר לא טהור ונודמן חטא לידו בימות החול, ועל כן אין בכח החוטא לעטוף תפילותיו דחול בתפילת שבת, כי לרשע אמר אלדי'ם מה לך לספר חקי (תילים ג', ט"ז). על כן ואת העצה היעוצה מאת ה' יצאה, לומר יגדל. כי בשנתנו את טעמו לפני אבימלך - זהו מלשון מליצה שחזר בתשובה מפני אבינו מלכינו - נוסח זה, הנה לשעה קלה נעשה צדיק בעדותו והודאתו בשלשה עשר עיקרים, ובהו יש כח וחיל לעלות תפילותיו דחול, בהיותו מתקן המעוות, ועל כן ראוי לאח"כ אמירת יגדל על לאח"כ כל התפילה, שכל הקהל נמצאים לעת כואת ובהו יזכו כולם. כי אין דומה עדותו יחיד בינו לבין עדותו ברבים וכו' ע"כ.

מהרי"ץ חזר שלש פעמים על המילה 'עדות' בעדותו והודאתו, אין דומה עדותו יחיד לעשותו ברבים, ומבואר שיגדל זה ג"כ עדות, וא"כ קשה מדוע לא עומדים באמירת יגדל. [האר"ך בזה מרן שליט"א בשיעורו השבועי מוצש"ק פרשת במדבר. הערוך].

ב

מח' המפרשים בענין שמו של נחום איש גם זו ופרפרת נפלאה בעניין זה

¹ נמסר בפרשת במדבר.

² אגב, לגבי מקורו של פיוט 'יגדל', מהרי"ץ אומר שקבלה בדינו שזה מוהר"ר שלמה בן גבירול, אמנם הדבר לא ברור, מכיון שכאשר פוטן לא רמז את שמו בראשי הבתים זה בעיה, וכיוצא"ב לא ברור מי חיבר את פיוט 'אדון עולם' ובאמת שכבר החכר פיוט זה בגאונים, רב האי גאון ועד, אבל לא ידוע מי מחברו, וכן לא ברור מי חבר את התפילה 'אין אדון על כל המעשים', וכן הפיוט תרומה הבדילו שכבר החכר בסידור רב סעדיה גאון שיש מתחיינו שנוהגים להוסיף בקדוש, וא"כ זהו משהו קדמון. ואכמ"ל.

³ נמסר בפרשת נשא.

⁴ נמסר בפרשת אמור.

הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה (פ"ג הלכה א') כתב בזה"ל, כיצד מקבלים גרוי הצדק, מדועין אותם עיקרי הדת שהוא יחוד ה' ואיסור עבודה זרה ע"כ. ותמוה הרי ישנם י"ג עיקרי הדת, וכתב ע"ז חכ"א שעל כרחנו לומר שתנא ושייר וסמך על מש"כ בפירוש המשנה ועל מה שהוא רמז לשלשה עשרה עיקרים וכלל אותם בכל אורך חיבורו וכן שמעתי ממו"ר הגר"א ארלנדר זצ"ל ע"כ.

אבל נראה לי שהדבר תמוה לומר שהרמב"ם תנא ושייר, וכבר אמרנו בשיעור הקודם שעדיף להישאר בקושיא מלומר סברא זרה, שהרי היכן מצאנו שהרמב"ם סמך על פירוש המשנה הרי הרבה דברים הרמב"ם חזר עליהם, ודוקא בנידון דידן שהדבר נוגע לעיקרי הדת הרמב"ם סמך על פירוש המשנה. אתמהא.

וביותר שהנה ז"ל הרמב"ם בפירוש המשניות (סנהדרין פ"י מ"א) לאחר שהביא את כל הי"ג עיקרים, האירכתי דברים מאד ויצאתי מעניין חיבורי, אבל עשיתי זאת כיון שראיתי בו תועלת באמונה, לפי שאספתי לך דברים רבים מועלים המפורזים בחיבורים חשובים, הצלה בהם, והזור על דברי אלו פעמים רבות, והתבונן בהם התבוננות טובה, ואם הטעתה אותך חריצותך שהבנת את ענייני מפעם אחת או מעשר הרי יודע ה' שהטעתה אותך לשוא.⁵ ולכן אל תמהר בו כי אני לא חברתינו כפי המדומן, אלא לאחר התבוננות וישוב והשקפה בדעות נכונות ושאינן נכונות, ותמצית מה שצריך להאמין מהם, והסתיעות בטענות וראיות בדרך הישרה וכו' ע"כ.

ולעיל מינה בדבריו כתב נפק"מ בזה ז"ל, כאשר יהיו ביד האדם כל אלה היסודות ואמונתו נכונה בהם, הרי הוא נכנס בכלל ישראל, והייבים לאהבו ולחוסם עליו, וכל מה שציוונו ה' על האהבה והאחוה זה עם זה. ואפילו עשה כל שהוא יכול מן העברות מחמת התאוה והתגברות הטבע הגרוע, הרי הוא נענש כפי גודל חטאו ויש לו חלק, והוא מופשעי ישראל, ואם נתרופף לאדם יסוד מאלה היסודות הרי יצא מן הכלל וכפר בעיקר, ונקרא מין ואפיקורוס וקוצץ בנטיעות, והייבים לשנאותו ולעובדו, ועליו הוא אמר (תילים קל"ט, כ"א) "משנאיך ה' אשנא וגו'" ע"כ. וזה עוד תימה שהרמב"ם בחיבורו לא הזכיר הלכה זו שמי שלא מאמין ב"יג עיקרים יצא מכלל ישראל. ותמוה איך הרמב"ם התעלם מדברים כאלו. פליאה דעת ממני. אבל לפחות שמצאנו שעמדו על זה. ואיך שיהיה עדיין אין לנו תשובה.

ד.

מקורות העניין שמחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה

בגמ' בקידושין (דף לט:): כתוב כך, מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה, הגמ' אומרת זאת בהקשר למעשה שאדם עלה לנג להביא נזולות לבקשת אביו ונפל ומת ויש לתמוה היכן אריכות ימיו של זה, והגמ' ניסתה לתרץ ודלמא מהרהר בעבירה הוה, ודוחה הגמ' מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה, עוד ניסתה הגמ' לומר דלמא מהרהר בעבודה זרה הוה וכתוב (יהווקאל י"ד, ה) "למען תפוש את בית ישראל בלבבם וכו'". ומסקנת הגמ' (ברך מ.) בזה"ל, מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה שנאמר (מלאכי ג, ט"ז) "אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו", מאי ולחושבי שמו, אמר רב אסי אפילו אפילו חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה. מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה שנאמר (תילים ס"ו, י"ח) "און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה'" ע"כ.

בתוספות לט: (ד"ה מחשבה) כתוב (ומקור הדברים כבר נמצא בירושלמי פ"ק דפאה דף ט: ז"ל, ובעובדי עבודה זרה איפכא. מחשבה רעה הקב"ה מצרפה למעשה דכתיב (עובדיה א', י) "מחמס אחיך יעקב תכסך בושה ונכרת לעולם", ולא מצינו שעשה עשו ליעקב שום רעה, אלא מחשבתו הרעה אשר חשב עליו מצרפה הקב"ה למעשה, ומחשבה טובה של עובדי עבודה זרה אין הקב"ה מצרפה למעשה כדכתיב דניאל (י, ט"ז) "עד מעלי שמשא היה משתדר (לשיבותיה) [להצלותיה]" פירוש שהיה דרוש עושה כל כוחו להציל דניאל מגוב אריות, אלמא אע"ג שחצילו עד הערב, קאמר קרא שלא הצילו, אלא מבקש להצילו מדכתיב (לשיבותיה) [להצלותיה] ולא (כתב לשיבותיה) [כתיב לשיבותיה] ע"כ. ויש לתמוה, וכי משא פנים יש בדבר, מדוע ליהודים הקב"ה עושה שמחשבה טובה מצטרפת למעשה ואצל הגוים זה הפוך.

ביאור מדוע לגוים הקב"ה מצרף את מחשבתם הרעה למעשה

באגדות אליהו על הירושלמי (שם) כתב לפרש עניין זה בזה"ל, ובאומות העולם אין מחשבה מצטרפת למעשה וכו' דבמחשבה אפשר בבא לדי מעשה מתחרט. ומחשבה רעה נחשבת להם למעשה, לפי שכל רע שעולה על דעת הגוי לעשותו מוסר נפשו עד שמשלימו, ואם אינו משלימו הוא מבלתי יכולת ע"כ ויעו"ש עוד טעם נוסף ולא נכנס לזה כעת.

⁵ דבר מעניין כתב החכם הנ"ל, שהגר"א ארלנדר חיך את הבנים שלו לדעת את כל שלש עשרה עיקרים ב"פ וכשהצליחו נתן להם פרסים.

במדרש תלפיות ענף הרהור כתב לבאר באופן חריף מדוע הקב"ה לא מעניש על המחשבה בזה"ל, טעם שאין הקב"ה מעניש על המחשבה, לפי שהקב"ה דוקא יודע המחשבות ואין האב מעיד על בנו (לקט יוסף): ובלקט יוסף פרש על זה דלכן בעבודה זרה הקב"ה מצטרף המחשבה למעשה, כי מצד הסברה אם זה עובד ע"ז ולקח לעצמו אלוה אחר, א"כ אין הקב"ה אב שלו ויכול להעיד ע"כ.

והרבה צריך להבין דבריו, הרי הקב"ה הוא העד והוא הדיין. [ועוד שלפי דבריו תמוה מדוע מחשבה טובה הקב"ה כן מצרפה למעשה הרי אין האב מעיד על בנו. העורך] ויש עוד להאריך ודבריו צ"ע.

חידוש מעניין מהמדרש תלפיות

עוד חידוש כתב במדרש תלפיות (שם) ז"ל, אמר המאסף הקב"ה ברא יצר הרע כדי שיפתה לאדם ולתת לו שکر, והמחשבה מוכרח שיעלה במחשבתו לעשות העבירה, ובאבת המקום יחזור בו שלא יבוא לידי מעשה, וא"כ אין מקום לענוש על המחשבה, שאדרבא על ידי המחשבה ניכר שאוהב את המקום, כיון שאינו מוציאה לפועל כמדובר, ובעבודה זרה נענש על המחשבה, לפי שהמחשבה הוא זרות מאוד לחשוב בעין ואבן שאין בו ממש, ולעזוב אלודים חיים ע"כ.

מדוע צריך רחמי שמים קודם שהאדם חוטא

כתוב "ה' ה' אל רחום וחנון" ודורשים חז"ל, אני הוא קודם שיחטא האדם, ואני הוא לאחר שיחטא האדם, והיינו, גם אחרי שהאדם חוטא יש את מידת הרחמים שהיא שם אדנות, ואין הבדל אצל הקב"ה באדם בין לפני חטא ובין לאחר שיחטא, לא כמו בבני אדם שמצוי לאחר שאדם פגע או הזיק לשני וביקש ממנו סליחה א"פ שסלה לו, החברות שלהם לא תמשוך כמו שהיתה מוקדם, שתמיד בלב תמיד נשאר משהו קטן שלא נמחק אבל אצל הקב"ה הכל אותו דבר. ומה שיש להבין מדוע לפני שיחטא האדם צריך רחמים הרי האדם עדיין לא חטא. כך מקשה הרא"ש.

במנחת יהודה - חכם תימני בשם רבי יהודה ג'יזפאן (שמות ב' עמ' תס"ו) - כתב בעניין זה פירוש נפלא ומאוד התפעלתי מכך ז"ל, ויאמר ה' אל פניו ויקרא ה' ה', אחד קודם שיחטא, ואחד לאחר שיחטא וישוב. לשון רש"י ז"ל. ובענין יעקב מס' ר"ה פרק ראשון כתב מהרש"א ז"ל ז"ל, אחד קודם שיחטא צריך רחמים, שלא נברא העולם אלא ע"י ששיתף הקב"ה הרחמים, כמו שנא' ביום עשות ה' אלודים ארץ ושמים עכ"ל. ובמרגנותא שפירא הקשה הרא"ש ז"ל, דקודם שיחטא מה צריך למדת רחמים ועדין הוא איש צדיק ותמים וכו', ותירץ דאף אם הקב"ה יודע שסופו לחטוא, ירחמהו ואינו דן אותו אלא באשר הוא שם ע"ש באורך. ולי אני עבדך נ"ל קודם שכתבתי זה, והוא, דאחד קודם שיחטא ר"ל בשעה שהוא מחשב לחטוא, כמו שנא' און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה', משא"כ באומות שמחשבה רעה הקב"ה מצרף למעשה, מטעם שכתבתי בפרשת בהעלותך ע"פ ויהי העם כמתאננים, בשם המדרש תלפיות ע"ש ע"כ.

קושיא בדברי המדרש תלפיות הנ"ל

עכשיו צריך לשאול פה שאלה, האדם הזה חשב לחטוא, ובסופו של דבר נאנס ולא יכל לחטוא, והמדרש תלפיות אומר שחייב שיהיה יצר הרע כדי שיפתה את האדם, אבל צריך להבין כמה אפשר שהיצר הרע יפתה את האדם, בשלמא ברגע הראשון של המחשבה זה היצר הרע מביא אותו לידי כך, אבל אחרי הפעם הוה זה כבר מגיע מצד האדם, שהאדם יכול לעצור את מחשבתו והוא מתעכב במחשבת האיסור, הרי אדם שחשב חטוא זה לא אומר שהקב"ה מוחל לו, אלא פירושו הוא שהוא לא יקבל עונש כאילו הוא חטא, וכ"כ המהר"ל במפורש שהעונש על חטא במחשבה הוא לא כמו החטא ממש אבל על עצם המחשבה נענש. וא"כ עצם המחשבה היא גם חטא [ובשלמא לפי ההסברים האחרונים ניהא והקושיא היא רק ההסבר של המדרש תלפיות].

נפק"מ בפירושים הנ"ל

הנה עד כאן מצינו ארבעה הסברים, שניים כאגדות אליהו ועוד שניים במדרש תלפיות, ונבוא לראות האם יש נפקא מינה בכל הפירושים הנ"ל, מה הדין ביהודי רשע אפיקורוס אבל שאינו עובד ע"ז האם מחשבה שלו הקב"ה יצרף למעשה או לא. ולכא"ו יצא לפי כל הפירושים שמחשבה רעה שלו הקב"ה יצרף למעשה, ומחשבה טובה לא, כיון שהוא מוחזק ברשעותו ולכן הוא דומה לגוי, שהנה לפירוש הראשון שהבאנו והוא האגדות אליהו שגוי עושה כל מצדקי כדי לחטוא משא"כ ביהודי, הנה בעניינינו ביהודי רשע ג"כ בעניין זה הוא דומה לגוי, וגם לטעם הלקט יוסף שהובא במדרש תלפיות יוצא כך, ואע"פ שבעניינינו הוא אינו עובד ע"ז, מ"מ כיון שהוא מוחזק ברשעותו הוא לא נחשב כבן להקב"ה וא"כ יכול הקב"ה להעיד עליו, וכן לפירוש המדרש תלפיות שע"י המחשבה הרעה מוכח אהבתו של האדם להקב"ה כיון שבסופו של דבר לא חטא, הנה ביהודי רשע לא שייך טעם זה.